

УДК 331.103.6

Шевченко В. В.

**ВИКОРИСТАННЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКИХ ПРОПОЗИЦІЙ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ**

Раціоналізаторство в сучасній економіці є ефективним інструментом розвитку інноваційної діяльності, підтвердженням чого служить організація раціоналізаторської діяльності за кордоном. Сьогодні на більшості підприємств промислово розвинених країн функціонує система раціоналізації з подачею пропозицій, використання яких дозволяє підвищити продуктивність праці, знизити витрати на виробництво, поліпшити якість продукції або обслуговування, полегшити впровадження нових технологій. Так, зокрема, у Федеративній Республіці Німеччина щорічно від використання пропозицій отримують економічний ефект більш 500 млн \$, а в Японії – більше 1 млрд \$ [1]

В Україні склалася ситуація, яка характеризується недостатнім рівнем комерціалізації раціоналізаторських пропозицій, винаходів та інших об'єктів інтелектуальної власності, унаслідок чого гальмується розвиток високотехнологічних і економічно важливих для України та її майбутнього галузей. При цьому діяльність з управління інтелектуальною власністю ще знаходиться на периферії інтересів менеджменту, а її значення у більшості випадків недооцінене або ігнорується. На відміну від розвинутих країн, на значній кількості підприємств України на теперішній час відсутні спеціальні підрозділи, орієнтовані на менеджмент інтелектуальної власності. Такий стан справ є наслідком того, що інтелектуальна власність ще не визнана підприємцями в якості інструменту, застосування якого буде надавати конкурентні вигоди і переваги, а також великі доходи [2].

Динаміка зменшення кількості творців, необґрунтоване скорочення підрозділів із винахідницької роботи в організаціях, установах і на підприємствах мало негативний вплив на розвиток економіки держави. Раціоналізаторство і винахідництво в Україні втратило характер масового руху, і це ускладнює перспективи для нашої економіки розвиватись інноваційним шляхом. Наразі конче потрібно відродити ініціативу широких мас робітників та інженерно-технічних працівників щодо примноження національного багатства, удосконалення технологій і продукції [2–4].

Питанням раціоналізації, раціоналізаторської діяльності та стимулювання раціоналізаторства в Україні присвячені публікації таких вітчизняних науковців і дослідників, як Г. Андрощук [5; 6; 7], А. Горнісевич [4], О. Святоцький, П. Крайнев, Б. Прахов [8], І. Петрова [9], І. Абдуліна [3; 10], В. Плєскач, І. Дробітько [1; 11], С. Петренко [12]. Зокрема авторами розглянуто аспекти щодо доцільності функціонування системи раціоналізації на підприємствах України, інтеграції провідних зразків зарубіжного досвіду в державну систему раціоналізаторства, заохочення кращих раціоналізаторів, стимулювання юридичних осіб до впровадження механізму комерціалізації раціоналізаторських пропозицій на підприємствах, регулювання відносин у цій сфері. Але, необхідно констатувати, що кількість авторських досліджень даного сегменту науки за останні роки знизилась, що особливо проявляється на фоні низького рівня комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.

Метою роботи є аналіз сучасного стану системи раціоналізації, визначення тенденцій комерціалізації раціоналізаторських пропозицій та шляхів залучення юридичних осіб до впровадження та розгалуження системи раціоналізації, запровадження алгоритму розрахунку втрат економіки України від зниження рівня використання раціоналізаторських пропозицій в існуючих умовах.

Інноваційна діяльність зумовлює випуск конкурентоспроможних товарів (послуг) і спрямована на використання результатів творчої діяльності та їх комерціалізацію, тобто виведення продукту (товару) на ринок із метою отримання прибутку. Специфіка об'єктів інтелектуальної власності полягає в тому, що вони можуть бути реалізовані на ринку шляхом

передачі прав на об'єкт інтелектуальної власності, тобто комерційної реалізації майнової складової комплексу прав, та (або) у вигляді продукту, в якому втілено результат творчої діяльності, тобто реалізації прав у власному виробництві. Реалізація прав інтелектуальної власності шляхом використання результатів творчості у власному виробництві з позиції отримання вигоди є найбільш перспективною формою комерціалізації і характерною, більшою мірою, для підприємств [13]. Розглянемо цю форму комерціалізації прав застосовно до використання об'єкта інтелектуальної власності «раціоналізаторська пропозиція».

Раціоналізаторською пропозицією в Україні є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності, при цьому об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес [14]. Рівень комерціалізації раціоналізаторських пропозицій, окрім величини економічного ефекту від використання пропозицій, можна охарактеризувати, передусім, такими характеристиками, як:

- кількість підприємств (організацій, установ), у яких використані раціоналізаторські пропозиції;
- кількість авторів раціоналізаторських пропозицій (раціоналізаторів) ;
- кількість використаних раціоналізаторських пропозицій.

Аналіз статистичних даних [15–18] про наукову та інноваційну діяльність в Україні, де відображені основні показники, що характеризують сучасний стан наукової, інноваційної діяльності, створення і використання передових технологій та об'єктів інтелектуальної власності в Україні, дозволяє встановити наступне положення із використанням такого об'єкту інтелектуальної власності, як раціоналізаторська пропозиція. Так інноваційне обстеження [15–18] підприємств України протягом чотирьох років з 2010 по 2013 роки показало, що у 2010 році з 1694 інноваційно активних підприємств, які займались використанням передових виробничих технологій та раціоналізаторських пропозицій, лише 196 (11,5%) використали хоча б одну раціоналізаторську пропозицію. У 2013 році кількість інноваційно активних підприємств збільшилась до 2224, при цьому з них лише 146 (6,5%) організацій використали раціоналізаторські пропозиції в своїй діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Використання раціоналізаторських пропозицій в Україні
протягом 2010–2013 років

	2010	2011	2012	2013
Кількість підприємств, які використовували раціоналізаторські пропозиції	196	182	169	146
Кількість авторів раціоналізаторських пропозицій, що використані	11 484	12 233	11 039	10 137
Кількість використаних раціоналізаторських пропозицій	11 678	11 595	11 784	11 583

Тобто серед інноваційно активних підприємств частка тих юридичних осіб, що заохочували комерціалізацію технічних рішень завдяки системі раціоналізації протягом 2010–2013 років зменшилась практично в 2 рази з 11,5 до 6,5%. При цьому з 196 до 146 (25%) зменшилась загальна кількість організацій, які використовували раціоналізаторські пропозиції в своїй діяльності.

Як слідує з табл. 1, кількість авторів раціоналізаторських пропозицій, не дивлячись на збільшення у 2011 році на 749 осіб (6%) до 12 233 раціоналізаторів, все одно зменшилась у 2013 році в порівнянні з 2010 роком на 1 347 осіб (12%) і склала 10 137 раціоналізаторів.

Кількість використаних раціоналізаторських пропозицій протягом 2010–2013 років, згідно табл. 1, майже не змінилась за 4 роки, зменшившись з 11 678 до 11 583 раціоналізаторські пропозиції, тобто на 95 рішень (1%).

Дослідники та науковці [4; 6; 9–12; 19] відмічають, що причини негативних тенденцій комерціалізації раціоналізаторських пропозицій полягають у наступному.

До катастрофічного зменшення кількості раціоналізаторів, поданих і впроваджених раціоналізаторських пропозицій призвела відсутність у державі дійових механізмів регулювання раціоналізаторської діяльності та стимулів творчості. Проблема не лише в стані економіки, рівні виробництва, неспроможності підприємств до нововведень, а насамперед – у правовій невизначеності цього об'єкта, відсутності в державі дійових механізмів регулювання раціоналізаторської діяльності на законодавчому рівні [6].

В Україні раціоналізаторська пропозиція є несправедливо забутим об'єктом інновацій та інтелектуальної власності. Відсутність належного регулювання відносин щодо створення та використання цього об'єкту нівелює в очах потенційних суб'єктів раціоналізації його економічний потенціал. Також, на сьогодні залишається не зрозумілим як визначати авторську винагороду за створення раціоналізаторської пропозиції, та як її обґрунтувати перед контролюючими органами [12].

Як би держава не прагнула, вона не зможе бути достатньо корисною для новаторів, якщо останні не матимуть дійового представника своїх інтересів в особі громадської організації. В Україні залишилось небагато організацій Товариства винахідників і раціоналізаторів, здатних виконувати свої статутні функції. Безпосередню роботу товариства – інформаційне забезпечення, консультації, просвітницьку діяльність – продовжують тільки окремі ентузіасты на громадських засадах. Наразі держава сама по собі, а новатори самі по собі [10].

В Україні динаміка інноваційної діяльності підприємств є досить невиразною. Однією з причин недостатньої інноваційної активності є її неефективне стимулювання [9]. Зокрема, стимулювання раціоналізаторства державними відзнаками при збереженні його творчого лідерства стало ще більш рідкісним явищем, що може трактуватись як зменшення уваги до цього державного інструмента стимулювання раціоналізаторської діяльності в Україні. За 10 років з 2004 по 2013 рр. середньорічна кількість звань «Заслужений раціоналізатор України», що була присвоєна, в порівнянні з попереднім періодом зменшилась більш ніж у 2 рази [11].

Існуюча нормативно-правова база у сфері охорони окремих об'єктів інтелектуальної власності та реалізації прав на них багато в чому не відповідає сучасним економічним реаліям, є застарілою. Тому проблема удосконалення існуючого законодавства у сфері охорони та реалізації права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію є актуальною для спеціального наукового пошуку. Основні проблеми раціоналізаторів полягають у небажанні власників підприємств реєструвати раціоналізаторські пропозиції, а також у тому, що визнання раціоналізаторської пропозиції цілком залежить від волі керівника. Неналежна правова охорона раціоналізаторських пропозицій нівелює прагнення раціоналізаторів подавати пропозиції на підприємствах. Що стосується юридичних осіб, то у них відсутні додаткові стимули для впровадження раціоналізаторських пропозицій [19].

Раціоналізаторські пропозиції заслуговують правової охорони на рівні спеціального закону щодо охорони прав на раціоналізаторські пропозиції, при підготовці якого слід врахувати зарубіжний досвід, положення Типового закону Всесвітньої організації інтелектуальної власності про винаходи для країн, що розвиваються [6]. Також тривалий час не проведена деталізація відносин щодо раціоналізаторських пропозицій на підзаконному рівні. Зокрема, не унормовано організацію та планування раціоналізаторської роботи на підприємстві, фінансування витрат на неї, не встановлено порядок подання та розгляду заяв на раціоналізаторські пропозиції, використання раціоналізаторських пропозицій, добросовісного заохочення авторів та осіб, які сприяли раціоналізації тощо [4].

Висновки дослідників щодо причин негативних тенденцій комерціалізації раціоналізаторських пропозицій є актуальними, адже за останні десять років системного вирішення проблем на державному рівні не виконувалось. Висновки зосереджені, переважно, на низькому рівні державного регулювання раціоналізації в Україні, з чим не можна не погодитись.

Отже загальна тенденція комерціалізації раціоналізаторських пропозицій на підприємствах України є вкрай негативною. В цьому контексті зазначимо, що до розглянутого періоду з 2010 по 2013 роки відбулось також багаторазове зниження кількості використаних раціоналізаторських пропозицій. Так, згідно з [20], лише з 1995 по 2009 роки кількість використаних раціоналізаторських пропозицій в Україні було зменшено більш ніж у 3 рази – з 66 355 до 17 425 пропозицій.

Надалі оцінимо втрати економіки від зменшення кількості використаних раціоналізаторських пропозицій виходячи із середнього розміру економічного ефекту, що припадає на одну раціоналізаторську пропозицію. Нажаль сьогодні показник ефективності використання раціоналізаторських пропозицій виключений із офіційних джерел [15-18, 20], тому скористаємось опублікованими даними [1] щодо раціоналізаторської діяльності на Новокраматорському машинобудівному заводі, що є базовим підприємством машинобудівної галузі України і спеціалізується на випуску металургійного, прокатного, гірського, збагачувального, шахтно-прохідницького, ковальсько-пресового, термічного та спеціалізованого обладнання.

Так, згідно дослідження [1], на Новокраматорському машинобудівному заводі у 2012 році:

- використано у виробничій діяльності 2 807 раціоналізаторських пропозицій;
- отримано більше 60 млн грн. економічного ефекту від використання (впровадження)

раціоналізаторських пропозицій.

Отже, у середньому на одну раціоналізаторську пропозицію припадає більше 21,3 тис. грн. економічного ефекту (60 млн грн. / 2 807 раціоналізаторських пропозицій = 21 375 грн.). Отриману середню величину економічного ефекту 21,3 тис. грн. (2,6 тис. \$ за курсом 8 грн. за 1 \$ у 2012 році) приймаємо в якості базової величини для подальшого розрахунку величини втрат економіки від зниження кількості використаних раціоналізаторських пропозицій на підприємствах від рівня 1995 року.

Як зазначено (табл. 1), у 2010–2013 роках в Україні було використано близько 11 тис. раціоналізаторських пропозицій щорічно, що значно менше ніж у 1995 році, в якому використано 66 355 раціоналізаторських пропозицій, а саме:

- на 54 677 раціоналізаторських пропозицій менше використано у 2010 році;
- на 54 760 раціоналізаторських пропозицій менше використано у 2011 році;
- на 54 571 раціоналізаторську пропозицію менше використано у 2012 році;
- на 54 772 раціоналізаторські пропозиції менше використано у 2013 році.

Величину втрат економіки у 2010–2013 роках від зниження кількості використаних раціоналізаторських пропозицій визначаємо, помножуючи розраховані величини на прийняту базову величину економічного ефекту 21,3 тис. грн., що припадає на одну раціоналізаторську пропозицію:

- у 2010 році: 54 677 пропозицій * 21,3 тис. грн. = 1 164 млн грн.;
- у 2011 році: 54 760 пропозицій * 21,3 тис. грн. = 1 166 млн грн.;
- у 2012 році: 54 571 пропозицій * 21,3 тис. грн. = 1 162 млн грн.;
- у 2013 році: 54 772 пропозицій * 21,3 тис. грн. = 1 167 млн грн.

Отже, на основі запропонованого алгоритму розрахунку втрат економіки України від зниження рівня комерціалізації раціоналізаторських пропозицій з'ясовано, що у 2010–2013 роках щорічні втрати склали більше 1 100 млн грн. (140 млн \$).

ВИСНОВКИ

Рівень комерціалізації раціоналізаторських пропозицій характеризується, передусім, кількістю використаних раціоналізаторських пропозицій та величиною економічного ефекту від використання раціоналізаторських пропозицій. З 1995 року кількість використаних раціоналізаторських пропозицій зменшилась більш ніж у 5 разів із 66 355 до 11 583 раціоналізаторських пропозицій у 2013 році. Серед інноваційно активних підприємств частка тих юри-

дичних осіб, що заохочують комерціалізацію технічних рішень завдяки системі раціоналізації, протягом 2010-2013 років зменшилась із 11,5 до 6,5 %. Втрати економіки України від зниження рівня комерціалізації раціоналізаторських пропозицій у 2010–2013 роках склали більше 140 млн \$ щорічно. Подальші роботи будуть присвячені дослідженню закордонного досвіду стимулювання юридичних осіб до впровадження системи раціоналізації, аналізу практики застосування механізмів заохочення технічної творчості в Україні та розробці пропозицій щодо організації раціоналізаторської роботи на підприємствах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевченко В.В. Раціоналізаторська діяльність в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти використання організаційних рішень в економіці підприємства / В.В. Шевченко, В.П. Плескач, І.А. Дробитько // *Научный вестник Донбасской государственной машиностроительной академии* : збірник наукових праць. – Краматорськ : ДДМА, 2013. – № 1 (11Е). – С. 237-242.
2. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року (проект) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України. – Режим доступу: <http://sips.gov.ua/ua/ip-strategy28082014>.
3. Абдуліна І. Комітетські слухання на тему: «Інтелектуальна власність в Україні. Стан та засади розвитку» (з виступу голови Комітету з питань освіти і науки Верховної Ради України Лілії Гриневич) / Ірина Абдуліна // *Інтелектуальна власність в Україні*, 2014. – № 11. – С. 4-15.
4. Горнісевич А. Деякі проблеми регулювання відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності / Анатолій Горнісевич // *Інтелектуальна власність в Україні*, 2014. – № 10. – С. 59-63.
5. Андрущук Г. Раціоналізаторська діяльність за кордоном / Геннадій Андрущук // *Інтелектуальна власність*, 2003. – № 4. – С. 29–34.
6. Андрущук Г. Раціоналізаторська пропозиція як об'єкт промислової власності: проблеми регулювання / Геннадій Андрущук // *Інтелектуальна власність*, 2006. – № 4. – С. 37-44.
7. Андрущук Г. Стимулювання результатів інтелектуальної діяльності: уроки для України / Геннадій Андрущук // *Інтелектуальна власність в Україні*, 2013. – № 1. – С. 55-63.
8. Святоцкий А.Д., Крайнев П.П., Прахов Б.Г. Право интеллектуальной собственности на рационализаторское предложение / Под ред. А.Д. Святоцкого. – К.: Концерн Видавничий Дім "Ін Юре", 2004– 128 с.
9. Петрова І.Л. Особливості стимулювання інноваційної діяльності / Петрова І.Л. // *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*, 2009. – С. 139-142. (<http://masters.donntu.edu.ua/2014/iem/shapovalova/library/tem5.pdf>).
10. Абдуліна І. Яке товариство потрібне винахідникам та раціоналізаторам? / Ірина Абдуліна // *Інтелектуальна власність*, 2006. – № 2. – С. 3-4.
11. Шевченко В. Тренд в стимулюванні раціоналізаторства: державні відзнаки / Віталій Шевченко, Володимир Плескач, Ігор Дробитько // *Інтелектуальна власність в Україні*, 2014. – № 11. – С. 22-26.
12. Петренко С.А. Раціоналізація та інноваційна діяльність в Україні [Електронний ресурс] / С.А. Петренко // *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*, 2011. – № 1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Traev/2011_1/8.pdf.
13. Плескач В.П. Коммерциализация прав интеллектуальной собственности. Аудит объектов патентного права на предприятии / Плескач В.П., Дробитько И.А., Шевченко В.В. // *Научный вестник Донбасской государственной машиностроительной академии*: збірник наукових праць. – Краматорськ : ДДМА, 2011. – № 1 (7Е). – С. 296-300.
14. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст. 356.
15. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.
16. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2011 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.
17. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2013. – 287 с.
18. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2014. – 314 с.
19. Іващенко В. А. Правові проблеми реалізації прав на раціоналізаторські пропозиції в Україні [Електронний ресурс] / В. А. Іващенко // *Форум права*. – 2012. – № 1. – С. 371-374. – ISSN 1995-6134. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12ivanrp.pdf>.
20. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2009 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2010. – 347 с.